

Adalékok Bacsinszky András püspöki tevékenységének eszmei hátteréhez

FORGÓ ANDRÁS

Az alábbiakban Bacsinszky András munkácsi püspök egyházszervezési és közéleti tevékenységének néhány jellemző vonását kívánom kiemelni. Udvari István megállapítása szerint Bacsinszky püspöki tevékenysége egyrészt szinkronban áll a Habsburg uralkodók felvilágosult abszolutista egyházpolitikájával, másrészt olyan eszmék nyomait viseli magán, amelyek az 1790-es évek rendi országgyűlésének ülésein fogalmazódtak meg és váltak a magyarországi politikai élet meghatározó gondolataivá.¹ A következőkben tehát elsősorban e kérdések vizsgálatával foglalkozom, célkitűzésem szerint további adalékot szolgáltatva Bacsinszky működésének eszmei hátteréhez.

Bacsinszky András és a katolikus reformmozgalom

A terézianus egyházpolitikának a görögkatolikus püspökségekre gyakorolt hatását a kutatás hagyományosan az 1773-as, ún. bécsi szinódus eredményeitől eredezteti. A szinódus összehívásának közvetlen oka az a – Bradács István munkácsi és Božičković Bazil kőrösi püspök között kialakult – vita volt, melyben Božičković a munkácsi püspököt eretnek könyvek kiadásával vádolta meg. Az 1770-ben, Bécsben felállított *Typographia Orientalis* nevű nyomdában ugyanis Bradács ellenőrzése alatt a ruszin egyesült hívek számára készült, imádságokat tartalmazó *Ábécéskönyv*, valamint a liturgikus imákat és énekeket tartalmazó ún. *Zbornik* (a. m. szöveggyűjtemény) jelent meg, a művekben pedig a bizánci hagyományt sértetlenül megőrizni törekvő szövegek láttak napvilágot. A Rómában tanult Božičković azonban ezekben a szövegekben a katolikus tanítástól eltérő megfogalmazásokat látott – a *Hitvallásban* nem szerepelt a *Filioque* kitétel, hiányzott az *Üdvözlégy* utolsó része, a *Miatyánk* azonban a latin egyházban akkor még nem elfogadott kiegészítéssel szerepelt stb. Vagyis az uniók korából már

1 UDVARI I.: „Bacsinszky András püspök, (1732–1772–1809) a ruszin felvilágosodás képviselője”, in: Uő., *Ruszinok a XVIII. században: történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok*. Nyíregyháza 1994², 196–216, itt: 198., 199.

ismert nézetkülönbségek kerültek ismét felszínre a hitegység megteremtésének gyakorlati megvalósításáról. Božičković azonban ezt nem valamilyen Róma-barát szűkkeblűségből tette, hanem a görögkatolikus népesség megfelelő teológiai képzettségének érdekében. Erről tanúskodik a püspök más intézkedése is, mindenekelőtt a görögkatolikus papképzés elősegítése.² A konkrét ügyben ugyan született szentszéki állásfoglalás, Mária Terézia azonban mégis úgy látta jónak, hogy a görögkatolikus püspökök előzetesen állapodjanak meg a további vitás kérdésekről. Az értekezlet egyúttal jó alkalmat szolgáltatott arra, hogy az uralkodónő a keleti egyházban is bevezesse reformjait. Így az 1773. március 1-je és május 6-a között lezajlott szinóduson az egyházi könyvek tartalmának megállapításán túl sor került az ünnepek csökkentésének, a papság és a hívek helyzetének, valamint a latin és a görög szertartásuk viszonyának szabályozására is. A szinódus tehát új korszakot nyitott a Habsburg-uralom alatt álló görögkatolikus püspökségek életében, megteremtve a szertartások egységének, a papság társadalmi felemelkedésének és így a görögkatolikus értelmiségi réteg kialakulásának lehetőségét.³

A teréziánus egyházi reformpolitika tehát csaknem párhuzamosan zajlott a latin és a görög szertartású katolikus egyházban, sőt – a görög egyesült püspökök határozott kérésére – az ortodox egyházat is elérte. Itt ütközött egyébként a legnagyobb ellenállásba: az ünnepek számának csökkentése és a szertartások, elsősorban a temetési szertartás reformja Újvidéken és Versecen erőszakos cselekmények kirobbanásához vezetett, melynek célpontjai az ott székelő püspökök voltak, akik a nép vádja szerint elárulták az ortodoxiát, és a reformokkal valójában burkolt latinosításba kezdtek.⁴

A görögkatolikus püspökök bécsi szinódusához kapcsolódóan, igaz, végül csak három évvel a szinódust követően, a katolikus reformmozgalom szempontjából nagy jelentőségű mű látott napvilágot, *A' nagy parantsolatnak tudniilik a' felebarati szeretetnek igaz magyarázatja...* címmel.⁵ Ahogy a teljes címből kiderül, a munkát Gálfalvi Ozdi Ferenc, az erdélyi udvari cancellária protokollistája fordította. A mű azért érdekes számunkra, mert két nyomtatási engedéllyel látták el: Hersching Dániel pozsonyi jezsuita cenzor (helyesebben revizor) approbációja mellett Grigoriu Maior fogarasi görögkatolikus püspök engedélye is szerepel a mű első lapjain. Ez a tény

2 FÖLDVÁRI S.: „Bozsicskovics Bazil, az első kőrösi szerb katolikus püspök”, in: *Vigilia* 63 (1998), 257–262.

3 PIRIGYI I.: *A magyarországi görögkatolikusok története*. Nyíregyháza 1990, II, 7–13.

4 MILLEKER B.: *A verseczi gör. keel. szerb püspökség multja*. Temesvár 1890, 13–14.

5 A mű teljes címe: *A' nagy parantsolatnak tudniilik a' felebarati szeretetnek igaz magyarázatja* melyet hajdon irt Muratorius Lajos Antal Modenai Apátúr, és az odavaló Felsőleges Hertzegei Udvari Tanács Hive, Könyvtarto, és Leveles Háza fő Gondviselője s. a. t. Most pedig forditot Galfalvi Ozdi Ferencz Az Erdélyi Udvari Cancelláriának Protocollistája. Bécs 1776.

önmagában még nem is lenne olyan meglepő, hiszen erdélyi fordítóról van szó, de a püspök approbációjában megemlíti, hogy méltó lenne a munkát más keleti nyelvekre is lefordítani. Ráadásul a nyomtatási engedély Bécsben kelt, 1773. május 4-én, amikor a görögkatolikus püspökök említett szinódusa zajlott. A fogarasi püspök a konferencia lezárultáig a *Typographia Orientalis* cenzori tisztét is betöltötte,⁶ nem alaptalan tehát az a feltételezés, hogy a mű magyar fordítása mellett tervezték annak a görögkatolikus népesség más beszélt nyelveire történő lefordítását is. A kérdéses munka pedig nem más, mint a reformkatolicizmus itáliai atyja, Lodovico Antonio Muratori *Della carità cristiana* című, 1723-ban, Modenában megjelent művének fordítása.

Muratori életútjából fontos kiemelni néhány főbb állomást, ezzel is közelebb kerülve tanításának jobb megértéséhez. A szegénygondozás terén végzett elméleti és gyakorlati tevékenységére bizonyosan nagy hatást gyakorolt, hogy nincstelen paraszti családban született 1672-ben, a modenai Vignolában. Tanulmányainak éve alatt professzorai között találjuk Giovanni Domenico Giudotti ferences szerzetest, aki Hugo Grotius, Thomas Hobbes és Samuel Pufendorf természetjogi tanításaival ismertette meg a fiatal Muratorit. Nála is jelentősebb azonban a bencés Benedetto Bacchini, egyrészt mert rajta keresztül ismerkedett meg a maurinus forráskutató iskolával, másrészt ő volt az, akinek Muratori történetírói és könyvtárosi állását köszönhette a modenai herceg udvarában. Itt azonban nemcsak történeti és irodalomkritikai kutatásokkal foglalkozott, hanem 1716 és 1733 között a Santa Maria della Pomposa plébánosaként a város lelkipásztori munkájába is bekapcsolódott. Ezt különösen fontos kiemelni, mert legnagyobb hatású művei ebből az élményanyagból születtek. 1735-től a trónörökös nevelője volt, mely újabb művek megírására sarkallta. Mikor 1751-ben, 78 éves korában elhunyt, már számos munkája ismert volt Európa-szerte.⁷

Több, a kutatás által figyelmen kívül hagyott elemzés után⁸ Szauder József hívta fel a figyelmet arra, milyen fontos szerepet játszottak Muratori művei a 18. század második felében működő magyarországi főpapok gondolkodásában, és e főpapok milyen jelentős mértékben járultak hozzá Muratori munkáinak hazai terjesztéséhez. Ugyancsak ő mutatott rá először arra, mennyire ismertek voltak Muratori gondolatai, elsősorban a doktori tézisekhez csatolt ún. *liber gradualis*oknak köszönhetően.⁹

6 PIRIGY: *Görögkatolikusok*, 9.

7 ZLABINGER, E.: *Lodovico Antonio Muratori und Österreich*, Innsbruck 1970, 9–17.

8 EZEKRŐL: SZELESTEI N. L.: „Lodovico Antonio Muratori művei Magyarországon a 18. század második felében” in: *Magyar Könyvszemle* 116 (2000), 27–43.

9 SZAUDER J.: „L. A. Muratori két erkölcstani műve a XVIII. szd-i magyar irodalomban”, in: *Irodalomtörténeti Közlemények* 77 (1973), 171–179.

Muratori legjelentősebb lelkeségi művének (*Della regolata devozione de' Cristiani*. Velence, 1747) latin nyelvű, magyarországi kiadása 1756-ban jelent meg, megelőzve a bécsi, innsbrucki, prágai latin, német és cseh nyelvű fordításokat.¹⁰ De a mű magyar nyelvű kiadására sem kellett sokat várni, amely 1763-ban jelent meg, Egerben, *Lamindus Britaniusnak, avagy Muratorius Lajos Antalnak, A' Felséges Mutinai Hertzeg' Könyv-tartó háza' Fő gondviselőjének valóságos áhítatosságáról költt munkája...* címmel. Ezt követte a görögkatolikus püspökök bécsi szinódusához is köthető Muratori-mű megjelenése, 1776-ban.

E kiadást fordítói előszóval is ellátták, melyből értékes információkat kaphatunk a két magyar fordítás keletkezési körülményeiről. Eszerint az 1763-as ájtatossági művet Koller Ignác veszprémi püspök kezdeményezésére Nagy János kanonok, királyi táblai prelátus fordította magyarra. Az 1776-os fordítás készítője pedig az említett Gálfalvi Ozdi Ferenc erdélyi kancelláriai protokollista volt. Ő a művet Mária Teréziának ajánlotta, Muratorihoz hasonlóan, aki az eredeti munkát VI. Károly császárhoz címezte. Kókay György lehetségesnek tartja, hogy a megbízó is Mária Terézia volt, hasonló esetre Bessenyei György kapcsán volt már példa.¹¹

Bár az előbbi, 1763-as egri kiadás esetében a magyarra fordítást Koller püspök kezdeményezte, a mű megjelenése egyértelműen Barkóczy Ferenchez köthető, aki 1761-es esztergomi áthelyezéséig az egri püspöki címet viselte. 1763-ban a *Della carità cristiana* is napvilágot látott Egerben, latin fordításban, ennek fordítója, Schupanzigh András pozsonyi kanonok¹² a kiadás előszavában Barkóczynak ajánlja a művet, akit Muratori tanítványának nevez. Bár a munka az eredeti megjelenése után kereken negyven évvel került kiadásra, de az első német kiadás (Augsburg, 1761) csak két évvel előzte meg. Tehát jól látszik: a Habsburg Birodalom tartományaiban közel egy időben terjedtek el Muratori eszméi, melyek a főpapság egyes tagjaiban komoly visszhangra találtak. Sőt, a jelentős magyarországi könyvtárakban, felekezeti hovatartozástól függetlenül, számos Muratori-mű bukkan fel, köztük olyanok is, melyekből nem készült sem magyar, sem latin fordítás.¹³

Muratori hatása tehát igen jelentős volt a 18. század második felének Magyarországon, szellemiségét a római Collegium Germanicum et Hungaricum növendékei hozták magukkal tanulmányaik befejezése után. Így nem meglepő, hogy mindenekelőtt a germanikus főpapság bizonyult a Muratori névvel fémjelzett reformkatolicizmus legelkötelezettebb magyarországi terjesztőjének. Közülük elsőként a már említett Barkóczy Ferencet kell

10 KÓKAY GY.: „Bessenyei és Muratori”, in: *A szétszórt rendszer. Tanulmányok Bessenyei György életművéről*. Szerk. CSORBA S. – MARGÓCSY K., Nyíregyháza, 1998, 36–44.

11 KÓKAY GY.: „Muratori és Magyarország. Muratori műveinek hazai elterjedtsége a 18. században”, in: *Magyar Könyvszemle* 114 (1998), 193–207.

12 SZELESTEI: „Muratori”, 32.

13 KÓKAY: „Muratori és Magyarország”, 197–205.; SZELESTEI: „Muratori”, 34–35.

kiemelnünk, aki nemcsak Muratori műveinek, hanem tanításának legfőbb magyarországi terjesztője is volt. Bizonyos, hogy a papképzés és általában az oktatás reformja terén végzett munkássága mögött is ott húzódott az itáliai reformer pap szellemisége, de irodalompártolási tevékenységében is érezhető Muratori hatása. Ezt a munkát folytatta utóda, Eszterházy Károly, Bacsinszky püspök kormányzása idején az egri egyházmegye főpásztora, akit szintén az itáliai reformkatolicizmus jeles magyarországi követői közt tart számon a kutatás. Különösen a kultusz barokk túlburjánzásai ellen hozott intézkedésein, valamint az ésszerű, világos érvekkel felvértezett prédikációk meghonosítása terén végzett munkálkodásán érződik erőteljesen Muratori hatása. De e germanikus főpapok csoportjába kell sorolnunk Batthyány Ignác erdélyi püspököt is, akit mind történelmi kutatásai, mind könyvtáralapítása, mind pedig a szegénygondozás terén kifejtett tevékenysége alapján a Muratori-féle reformer irányzat követői közé sorolhatunk. Akárcsak Klimó György pécsi püspököt, aki Muratori *Della regolata divozione* című műve már említett 1759-es, Bécsben megjelent latin nyelvű kiadásának mecénása volt. A Muratorihoz hasonlóan alacsony származású püspök társaitól eltérően azonban nem közvetlenül Rómában, hanem a bécsi Hofbibliothekban ismerkedett meg az itáliai tudós tanaival. A már említett, szintén germanikus Koller Ignác veszprémi püspök is e főpapi körhöz kapcsolható.¹⁴

Témánk szempontjából természetesen Muratori tanításának és így a reformkatolicizmusnak egri térhódítása a legfontosabb, hiszen Eger hagyományosan fontos szerepet játszott a munkácsi püspökség területén élő ruszin népesség művelődésében. Barkóczy Ferenc egri oktatási reformjának kedvező hatását a görögkatolikus értelmiség is élvezhette: a teológia és a jogi líceum növendékei mellett a bölcséleti kurzus hallgatói között is találunk görögkatolikusokat. Noha éppen Bacsinszky András püspök kormányzása idején történt az a híres eset, amikor az egri teológia mind a hat görögkatolikus növendéke Ungvárra szökött, és ezt követően egy ideig nem is töltötték be új kispapokkal a megüresedett helyeket, maga a püspök írja később, hogy Bécs, Lemberg, Nagyszombat, Nagyvárad és Pest mellett Egerben is tanultak görög szertartású növendékek. De a városnak az unitus papképzésben játszott fontos szerepét mutatja az is, hogy Božičković kőrösi püspök is küldött ide növendékeket, 1784-ben.¹⁵

14 HÖLVÉNYI GY.: „Antonio Lodovico Muratori hatása Magyarországon”, in: *A magyar művelődés és a kereszténység. A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai. Róma–Nápoly, 1996. szeptember 9–14.* Szerk. JANKOVICS J. – MONOK I. – NYERGES J. Budapest–Szeged 1998, II, 882–892.

15 FÖLDVÁRI S.: „Eger szerepe a ruszin papképzésben” in: *Tanulmányok az ukrán és a ruszin filológia köréből*, Szerk. UDVARI I., Nyíregyháza 1997, 203–213.

A Nagyszombatban tanult Bacsinszky András püspöki tevékenységében ugyanígy fellelhetjük nemcsak a teréziánus egyházpolitika, hanem a reformkatolicizmus lenyomatát is. Erről elsősorban püspöki körlevelei tanúskodnak. Már De Camillis János József munkácsi püspök idejéből van adatunk körlevél kiadására, és Olsavszky Mánuel 1755-ös egyházmegyei statútuma is említi ezt a püspöki megnyilatkozást. Bacsinszky cirkulárei már meghatározott formai jegyekkel rendelkeznek, megjelenésük is rendszeres időközönként történt: a körleveleket a püspök a tavaszi és őszi esperesi gyűlésekhez kapcsolódóan szövegezte meg. A cirkulárek két csoportba oszthatók: egy részük a világi hatóságok, főként a helytartótanács és a kancellária rendeleteihez kapcsolódnak, így ezek a teréziánus egyházpolitika helyi megnyilvánulásainak tekinthetők. Az itt megjelölt feladatok a papságnak az állam életében betöltött szerepébe adnak betekintést, hiszen a teréziánus, főként pedig a jozefinista egyházpolitika egyik legfőbb célkitűzéséhez, mely az egyházi hivatalt betöltőket is állami hivatalnokoknak tekintette. Így az ebbe a típusba sorolható körlevelekben Bacsinszky püspök a papságnak előírt léleköszeírások pontos végrehajtását, a járványok, éhínségek, háborúk idején teljesítendő feladatait, de a katolikus államvallás érdekében hozott intézkedések foganatosítását is szorgalmazza, mint a vegyes házasságban született gyermekek katolikus nevelésének ellenőrzését, a reverzáliskényszer megszegőinek regisztrálását, vagy az aposztaták összeírását. A körlevelek másik csoportjába sorolható intézkedések azonban már túlmutatnak a felvilágosult abszolutista reformtörekvéseken. A püspököknek az a rendelete például, amely megtiltja, hogy a hívek egynapi járóföldnél messzebbi búcsúba járjanak, vagy hogy a papság az ünnepek alkalmával egy helyre gyűljön össze, így gondozatlanul hagyva a rá bízott lelkeket, már a reformkatolicizmus törekvéseivel is összecseng. Még inkább idetartoznak a püspököknek azok az 1795 után megjelent körlevelei, melyek a ruszin népnek az oktatás útján történő felemelését, az ifjúságnak megfelelő szakmák kitanítását, különösen pedig a papság életvitelének és műveltségének jobbitását célozzák.¹⁶ Itt azonban már nemcsak az itáliai eredetű reformkatolicizmus, hanem az 1790-es évek szellemi-politikai mozgalmainak hatása is tetten érhető. Nem véletlenül: Bacsinszky püspök rendi jogállásából adódóan részese volt a politikai reformévtized főbb eseményeinek.

Az 1790–91. évi országgyűlés

II. József halálát követően addig soha nem látott politikai erjedés indult meg Magyarországon. Az uralkodó rendeletei kiváltotta elemi erejű tiltakozás, de részben az ő politikájának hatására elterjedt új eszmék álltak

16 A körlevelekről: UDVARI: „Bacsinszky”, 203–204.

e nagyszabású rendi mozgalom kialakulásának háttérében. A korábban elképzelhetetlen intenzitású országos aktivitás apropóját az örökösödési jog szerint Józsefet követő Péter Lipót toszkánai nagyherceg kezdeményezésére 1790 júniusára összehívott budai országgyűlés szolgáltatta. Mivel a viharos 1764–65-ös diéta óta nem került sor a rendi gyűlés összehívására, a nem utolsósorban a francia példán felbuzdult magyar politikai elit elérkezettnek látta az időt a régóta érlelt rendi reformeszmék gyakorlati megvalósítására. Bár a kezdeti, már-már forradalmi hangulatot, mely során még az uralkodóház megváltoztatása, sőt a politikai berendezkedés átalakítása is megfogalmazódott egy-egy radikális reformer tervezetében, az uralkodó rendkívül ügyes (és legalább annyira etikátlan) bel- és külpolitikai húzásával alaposan lehűtötte,¹⁷ az 1790–91. évi országgyűlés mérföldkőnek bizonyult a magyarországi politikai élet történetében. Jean Bérenger, a téma jeles francia kutatója egyenesen „1790–91. évi kiegyezésnek” nevezi a történetet, hiszen a status quo, vagyis Magyarország és a Habsburg Monarchia eddigi viszonyának megőrzése érdekében az uralkodó olyan, évtizedek óta elfeledett intézkedések gesztusértékű meghozatalára is hajlandó volt, mint a (Mária Terézia korabeli) koronázási hitlevél kiadása, a nádori tisztség (saját öccse személyével történő) betöltése, vagy annak (inkább szimbolikus, mint tényleges politikai eredménnyel felérő) törvénybe foglalása, hogy Magyarország csak saját törvényei szerint és saját rendi intézményein keresztül kormányozható. E nagyszabású kompromisszum tető alá hozásában elsősorban a József idejében az országos politikába emelt tisztségviselők, Pálffy Károly kancellár, Zichy Károly országbíró, Ürményi József személynök és kezdetben az ellenzék vezéralakja és a legnagyobb hatású „alkotmánytervezet” megalkotója, majd a politikai fordulat után hirtelen az uralkodó pártjára álló Ócsai Balogh Péter nógrádi alispán voltak,¹⁸ az országgyűlés során tárgyalt egyéb, legalább ekkora jelentőségű ügy kapcsán a rendi politika többi hagyományos szereplője, így a főpapság is aktív részt vállalt. Ezek közül az ügyek közül kiemelkedik a vallási kérdés napirendre tűzése.

A vallásügy „reneszánsza” hosszú évtizedes szünet után következett be a rendi országgyűlésen. III. Károly az 1728–29-es országgyűlés parttalan vallási vitái után döntött úgy, hogy saját kezébe veszi a kérdés rendezését, rendeleti úton szabályozva az ügyet, így a következő évtizedekben gyakorlatilag eltűntek a legfőbb rendi fórumról a légkört leginkább megmérgező felekezeti villongások. Ezzel párhuzamosan fejlődött ki a rendi ellenzékiiség széles frontja, mely – igaz, erősen korlátozott mértékben – az 1760-as évek-

17 Az ismert események részletes bemutatását már Marczali Henrik elvégezte: MARZALI H.: *Az 1790/91-diki országgyűlés*, I, 51–107.

18 BÉRENGER, J. – KECSKEMÉTI, K.: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918*, Budapest 2008, 185–189.

ben még a klérus egyes, a terézianus egyházpolitikát ellenző képviselőinek részleges együttműködését is eredményezte. 1790-ben azonban a jozefinista felekezeti politika hatására újból megjelent a vallásügy a diétán, ezzel felszínre hozva a már-már elfeledett országgyűlési felekezeti ellentéteket. Mint látni fogjuk, végül ez is abba torkollott, hogy az uralkodó ragadta magához a döntés jogát, de a vallásügy már nem uralta olyan mértékben az egész országgyűlést, mint a századelőn.¹⁹ Számunkra azért különösen fontos ez a kérdés, mert Bacsinszky püspök egyetlen hivatalosan dokumentált felszólalása is a vallásügyhöz kapcsolódik.

Bacsinszky meghívása az országgyűlésre

Bacsinszky András természetesen munkácsi megyéspüspöki minőségében vett részt az 1790–91-es országgyűlésen, részvétele azonban korántsem olyan magától értetődő, mint azt a vonatkozó szakirodalmat lapozgatva gondolnánk.

Az 1790-ben összehívott diétát nemcsak politikai, hanem technikai előkészületek is megelőzték, melyek szintén összetettek voltak, tekintettel arra, hogy azt megelőzően kerek huszonöt évig nem ülésezett az országgyűlés. Ezeket az előkészületeket az uralkodóval együttműködve, neki rendszerezen referálva és tőle engedélyeket kérve a Magyar Királyi Udvari Kancellária végezte. Az előkészítő munkálatok közül az egyik legfontosabb a királyi meghívók, a regálisok megszövegezése és kiküldése volt. E munkálatok közben merült fel az 1764-ben, az előző országgyűlés összehívásakor még nem létezett egyházi intézmények képviselőinek meghívása. Tisztségénél fogva Batthyány József hercegprímás foglalkozott ezzel a kérdéssel, és a kancellária is az ő véleményét kérte ki a vitás ügyekben. Batthyány érsek először 1790. április 29-én fordult a kancelláriához, az új latin rítusú püspökök és káptalanjaik²⁰ országgyűlési meghívása érdekében.²¹ A kancelláriának azonban nyilván feltűnt, hogy Batthyány nem minden újonnan alapított intézményről emlékezett meg kérvényében, ezért Pálffy Károly kancellár kikérte véleményét a görögkatolikus püspökségek és káptalanjaik²² ügyében

19 SZIJÁRTÓ M. I.: *A diéta: a magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792*, Budapest 2005, 276–280.

20 A Mária Terézia kezdeményezésére kánonilag felállított beszercei, rozsnyói és szepesi (1776), valamint a szombathelyi és székesfehérvári (1777) püspökségek főpásztorairól és székeskáptalanjairól van szó.

21 Batthyány prímás levele a kancelláriának. Pozsony, 1790. április 29. Magyar Országos Levéltár, Magyar Kancelláriai Levéltár, Acta generalia (a továbbiakban MOL A 39), 5811/1790.

22 A Mária Terézia alapította munkácsi és nagyváradai székeskáptalanról van szó. A kőrösi káptalant csak V. Ferdinánd állította fel négy taggal, 1846-ban. PIRIGYI I.: „kőrösi görög katolikus püspökség”, in: *Magyar Katolikus Lexikon*. Főszerk. DIÓS I.,

is.²³ Batthyány ekkor egyértelműen az említett intézmények képviselőinek meghívása ellen foglalt állást, a kancellárnak az uralkodóhoz írt előterjesztéséből pedig érvei is nyilvánvalóvá válnak. Ezek szerint a görögkatolikus püspökök latin rítusú társaikkal ellentétben sohasem tartoztak az első rendhez, sem egyházi, sem pedig társadalmi státuszuk alapján. Ezek a püspökök ugyanis nem rendelkeznek saját territóriummal, eparchiáik római katolikus egyházmegyékben fekszenek, így tevékenységük csak a Rómával egyesült bizánci rítusú hívekre korlátozódik, ők maguk pedig csupán a latin rítusú püspökök kisegítői (*subsidiarii*).²⁴

Batthyány prímás tehát egyértelműen figyelmen kívül hagyta, hogy az Apostoli Szentszék, éppen a vitás kérdések tisztázása miatt, a három görögkatolikus püspökséget 1771-ben, illetve 1777-ben kánonilag felállította, és megmaradt annál az álláspontnál, melyet elődei képviseltek a görögkatolikus főpásztorokról: ők csupán a római katolikus püspökök alárendeltjei, (rítus)helynökei. Már kifejezetten sértő a püspökök társadalmi státuszára tett megjegyzése, Batthyány ugyanis – a kancellár tolmácsolása szerint – ezzel kapcsolatban a »libertinus« kifejezést használta, vagyis elvitatta a főpásztorok földbirtokos nemesi jogállását. Holott Mária Terézia mindhárom püspökségnek (igaz, a római katolikusoknál jóval szerényebb) földadományt juttatott.²⁵

Batthyány állásfoglalása mögött nyilvánvalóan a trienti katolicizmusnak a görög szertartású egyházakról alkotott merev felfogása húzódik. Már a magyarországi uniós mozgalmak során is tetten érhető, hogy a római egyház nem tekintette egyenrangú partnerének bizánci rítusú társát. A firenzei unió kudarca után ugyanis újra teret nyert az az álláspont, mely szerint csak egyetlen egyház létezik: a római, melybe minden, egységre lépő egyházközségnek lehetőség szerint minél jellegtelenebbül kell betagozódnia. Eszerint az uniált keleti egyházak csupán megtűrt rítusokká váltak, az egységes római egyháztól eltérő jellegzetességeiket pedig a lehető legkisebbre kellett csökkenteni. Ez nyilvánult meg abban a törekvésben is, mely e csoportok latinosítását az egyházmegyék kánoni felállítása után is fontosnak tartotta.²⁶ Tulajdonképpen akaratlanul ehhez járult hozzá Mária Terézia is, amikor a munkácsi és a nagyváradai püspök mellé káptalant állított fel, a római egy-

VII, Budapest 2002, 370–371.

23 Pálffy kancellár május 3-i levelének fogalmazványa. MOL A 39 5811/1790.

24 Pálffy kancellár előterjesztése. Bécs, 1790. május 25. MOL A 39, 7433/1790, fogalmazványa 6982/1790.

25 DÓKA K.: *Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században*, Budapest 1997, 74–75.

26 SZABÓ P.: „A keleti közösségek katolikus egyházba tagozásának ekkleziológiai elvei és jogi struktúrái az uniók korában (15–17. század)”, in: *Rómából Hungáriába: a De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza, 2006. szeptember 29–30. Szerk.: VÉGHSEŐ T., Nyíregyháza 2008, 15–35.

házban szokványos káptalani dignitásoknak teljesen megfeleltetve a hasonló funkciót megtestesítő bizánci tisztségeket.²⁷ Nem csoda tehát, ha Batthyány prímás is vonakodott elfogadni, hogy a görögkatolikus püspökök a római főpásztorokkal egyenrangú tagjai a magyar rendiségnek.

1790-ben végül a kancellária állt ki a görögkatolikus püspökök országgyűlési meghívása mellett. Pálffy kancellár nyomatékosan felhívta az uralkodó figyelmét arra, hogy a főkegyúri jog ugyanúgy vonatkozik a görög, mint a latin rítusú püspökökre, valamint az 1608. évi koronázás utáni első törvénycikket (ebben szabályozták először az országgyűlés összetételét) sem lehet pusztán a latin rítusú főpásztorokra alkalmazni. A görög püspökök tehát egyenrangúak a latinokkal. Ugyanígy elvetette azt az érvet, hogy a görögkatolikus püspökök ne lennének nemesi jogállásúak, hiszen nemesi földet bírnak, és azt is hangsúlyozta, hogy ha nem hívnák meg őket az országgyűlésre, azzal a görögkatolikus alattvalók jogai is csorbulnának. Sőt, a kancellár még azt is megengedte magának, hogy kánonjogi szempontból is megkérdőjelezze a prímás álláspontját, szerinte ugyanis a joghatóság kérdésében sem lehet különbséget tenni a görög- és a római katolikus főpásztorok között. A két görögkatolikus káptalan esetében azonban először a prímás álláspontját fogadta el Pálffy gróf, mivel azok nem rendelkeztek birtokadománnyal, és addig nem is kérték meghívásukat az országgyűlésre.²⁸ A püspökök ugyanis már korábban kérvényezték meghívásukat a kancelláriától, majd később a két káptalan ügyében is közbenjártak.²⁹ Az uralkodó elfogadta a kancellária álláspontját, és meghívta az országgyűlésre a három görögkatolikus püspököt: a munkácsi Bacsinszky Andrást, a váradi Darabant Ignácot és a kőrösi Bastašić Jozafátot, végül pedig a munkácsi és a váradi káptalan képviselőit is.

A római klérus azonban minden bizonnyal később sem nyugodott bele a görögkatolikus egyháziak meghívásába, legalábbis erre utal az uralkodó és a kancellár július közepi, tehát az országgyűlés megnyitását követő levélváltása. Lipót ugyanis ekkor nehezményezte, hogy a kancellár a prímást kérte fel állásfoglalásra a görögkatolikus püspökök országgyűlési részvétele ügyében, holott a kancellária feladata, hogy a regálisokat megfogalmazza, így neki kell a legjobban tudnia, hogy ki kaphat az országgyűlésre királyi meghívót. Pálffy kancellár ezért arra kényszerült, hogy mentegesse magát korábbi eljárása miatt, azt emelve ki, hogy a törvény és a szokásjog alapján

27 Így lett a praepositus maior (nagyprépost) megfelelője az archipresbyter, a lector (olvasókanonok) megfelelője az archidiakónus, a custos (őrkanonok) megfelelője az ecclesiarcha stb. PELESZ, J.: *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom*, Würzburg–Wien 1878–1880, II, 1040.

28 Pálffy már hivatkozott előterjesztése. MOL A 39 7433/1790.

29 Előbbiek: 6695/1790 (Bacsinszky munkácsi) és 6746/1790 (Bastašić kőrösi és Darabant nagyváradi), utóbbiak: 7690/1790 (Darabant), és 8685/1790 (Bacsinszky).

történik a regálisok kiküldése, ebben a kérdésben azonban egyik sem volt a kancellária segítségére. 1608-ban ugyanis, amikor az e kérdést szabályozó törvény született, a katolikus klérus még nem létezett ebben a formájában (vagyis nem voltak még görögkatolikus püspökök), 1764-ben, az előző országgyűlés idején pedig a püspökök még a latin rítusú főpásztorok vikáriusai voltak, csak ezt követően nyerték el függetlenségüket. Az ügyben Pálffy szerint nagyon körültekintően kellett eljárni, hogy a kancellária ezzel is védje az uralkodói tekintélyt. A primás véleményének megkérdezésére pedig azért volt szükség, hogy az uralkodó és a kancellária értesüljön a magyarországi klérus véleményéről. Hiszen ha a primás helyesli a görögkatolikus püspökök meghívását, akkor a klérus többi tagja is ezen a véleményen van, és az országgyűlésen támogatja a görögkatolikus püspökök részvételének ügyét. A primás véleményét a kancellária közölte az uralkodóval, aki mégsem azt, hanem a kancellária álláspontját fogadta el.³⁰

Ez alapján igen valószínű, hogy a kancellária előkészítő munkálatai el- lenére konfliktus alakult ki az országgyűlésen a görögkatolikus püspökök részvételi jogával kapcsolatban, az uralkodó ezért tartotta fontosnak, hogy visszatérjen a kérdésre. Lipót Pálffy előterjesztésére azonban csak azt vezette rá, hogy tudomásul vette a kancellár tájékoztatását,³¹ a kancelláriai levéltárban pedig nem található olyan dokumentum, amely a kérdés további részleteit megvilágítaná.

Az országgyűlés hivatalos naplója sem szolgál e kérdésben közvetlen információval, ez ugyanis az alsótábla (és vegyes ülések esetén a két tábla közös) tanácskozásait őrizte meg. Ebben az időszakban a két tábla a koronázási hitlevél megszövegezésével volt elfoglalva, emellett azonban számos, témánk szempontjából is érdekesnek tűnő kérdést tárgyaltak. A hatodik ülésen, június 18-án küldte meg a felsőtábla az alsótábla által kidolgozott esküformulát letett főrendek neveit, és az alsótábla is foglalkozott ekkor a szavazásra jogosultak kérdésével, Pest és Hont vármegye követinek kapcsán.³² A kilencedik ülésnapon, amely egy napra esett Pálffy kancellár említett előterjesztésével, az alsótábla a távol lévő mágnessok követinek befogadásáról tárgyalt.³³ Igen valószínű tehát, hogy a felsőtáblán

30 Pálffy előterjesztése az uralkodónak. Bécs, 1790. július 19. MOL A 39 10891/1790.

31 „Diese Auskunft nehme ich zur Nachricht.” Uo.

32 Ebből a megyéből ugyanis a szokásos két követ helyett három érkezett. Naponként való jegyzései az 1790dik esztendőben felséges II. d. Leopold tsászár, és magyar országi király által, szabad királyi várossába Budára, Szent Jakab havának 6dik napjára rendelt, 's Szent András havának 3dik napjára Posony királyi várossába által-tétetett, 's ugyan ott, következő 1791dik esztendőben böjt-más havának 13dik napján béfejezett magyar ország gyűlésének; melyek eredet-képen magyar nyelven íratattak, és az ország gyűlésének fő-vigyzása alatt, hitelesen deák nyelvre fordítottak. Buda, 1791 49–57.

33 Uo., 69–76.

is hasonló tárgyalások folytak, melyek közben a görögkatolikus püspökök kérdése is felmerült. Az uralkodó szintén érdekelt volt a kérdés tisztázásában, hiszen az egyik legfontosabb politikai ügy, a királyi hitlevél szövegének tartalma állt éppen a tanácskozás középpontjában. Akárhogy is zajlott az estleges vita a görögkatolikus püspökök kérdésében, az ügy mindenképpen a főpásztorok befogadásával és szavazati joguk biztosításával végződött. A felsőtáblai ülésteremben az augusztus 16-i ülésnapon foglalták el helyüket,³⁴ azt azonban nem tudni, hogy kezdetben a latin püspökök után, vagy már akkor is soraik között nyertek elhelyezést. Ez azért fontos, mert a korszakban az ülésrend, vagyis a *praecedentia* a rendi társadalomban betöltött pozíció legfőbb reprezentációjaként szolgált.³⁵ Akárhogy is történt, az 1791-ben kinyomtatott hivatalos országgyűlési napló különbségtétel nélkül, a megyéspüspökök között sorolja fel a diétán megjelent latin és görög főpásztorokat,³⁶ tehát az országgyűlés kezdetén felmerült ellentéteket végül sikerült elrendezni.

Bacsinszky és a vallásügyi tárgyalások

A vallásügy rendezésének kérdése körül, mint láttuk, a századelőt idéző heves viták robbantak ki már az országgyűlés megkezdését követően. Hogy a kérdést a részt vevő rendek mennyire fontosnak tartották, az abból is kitűnik, hogy már az országgyűlést megelőző és annak kezdeti szakaszában tovább zajló kerületi üléseken is kiemelt téma volt a vallás ügye, majd a koronázási hitlevél tárgyalásakor is több alkalommal felbukkant. Augusztus 12-étől külön e célra felállított vegyes bizottság (*deputatio mixta*) tárgyalta az ügyet, és próbálta finomítani a kerületi üléseken megfogalmazott tervek hol túlzott katolikus, hol pedig túlzott protestáns szimpátiájú megfogalmazásait. A várakozásoknak megfelelően a leghevesebb viták az áttérések szabályozása, a vegyes házasságban született gyermekek vallása, valamint a vegyes vallású házassági perek bírósági illetékessége körül robbantak ki. A nézetkülönbségeket természetesen nem tudta elsimítani a kiküldött bizottság, ezért a viták a vallásügy országgyűlési tárgyalásakor, szeptember elejétől a diéta politikai színpadán is folytatódtak. A klérus kitartott eddigi álláspontja mellett, és csak az 1715. évi XXX. törvénycikk megerősítését tartotta elfogadhatónak, mely csupán a protestánsok erősen szabályozott vallásgyakorlatát tette volna lehetővé, a döntés jogát vitás kérdésekben pe-

34 MARCZALI: *Országgyűlés*, II, 199.

35 ECKHART F.: „A praecedentia kérdése a magyar rendi országgyűléseken”, in: *Notter Antal Emlékkönyv*. Szerk. ANGYAL P. – BARANYAI J. – MÓRA M., Budapest 1941, 172–180.

36 Naponként való, VIII.

dig az uralkodóhoz utalta volna.³⁷ A rendek többsége természetesen, így a katolikusok nagyobb hányada is túlhaladottnak tekintette ezt az álláspontot, és tulajdonképpen II. József türelmi rendeletének szellemében kívánta rendezni a vallás ügyét. A kérdést azonban sem szeptemberben, sem az ügy decemberi újratárgyalásakor nem sikerült megnyugtatóan rendezni, így a törvényjavaslat megszövegezésének lehetősége az uralkodóhoz került.³⁸

E viták során, sőt már a kerületi üléseken is előkerült a magyarországi ortodox felekezetűek kérdése is, ez azonban lényegesen kevesebb indulatot gerjesztett, mint a protestánsok ügye. A magyar rendek különösebb ellenállás nélkül hajlandóak voltak törvényt alkotni a »görög nem egyesült« felekezetűek szabad vallásgyakorlatáról és hivatalviselési jogáról. A Magyar Királyság területén működő karlócai ortodox metropolia, valamint a többi eparchia (Arad, Bács, Buda, Károlyváros, Pakrác, Versec) főpásztorai azonban ezen az országgyűlésen még nem nyerték el a diétai részvétel jogát, éppen azért, mert először vallásukat kellett törvényesíteni.³⁹ Viszont a rendek tiltakozása ellenére felállításra került az Illír Kancellária, mely a lipóti megosztó politika részeként a szerb önállósodási törekvéseket volt hivatott életben tartani. Ez az igazgatási szerv végül nem bizonyult hosszú életűnek: a következő, 1792-es országgyűlés folyamán éppen a nagy rendi ellenállás miatt I. Ferenc feloszlatta. Ezután a magyar rendek is felkarolták az ortodox püspökök meghívásának ügyét.⁴⁰

A hosszan elhúzódó viták után végül 1791 februárjában került pont a protestáns vallásügy tárgyalására, miután megérkezett az uralkodó által szorgalmazott törvénycikk szövege. A klérus már az előző év végén defenzívába szorult, az uralkodó ugyanis november 11-i leiratában gyakorlatilag a vegyes bizottság álláspontját fogadta el a kérdésben, mely a protestánsok egyenjogúsítása mellett foglalt állást. Az első rendet különösen azok az engedmények zavarták, amelyek értelmében nem lenne büntethető a katolikus hitről protestánsra történő áttérés, vagyis az aposztázia, megszűnne

37 Az 1715. évi XXX. törvénycikk valójában az 1681. évi XXV. és XXVI. törvénycikkeknél az 1687. évi XXI. törvénycikket követő újbóli megerősítése, mely (annak többségi, katolikus értelmezésében) a protestáns felekezeteknek csak az ún. artikuláris helyeken végzett nyilvános vallásgyakorlatát engedélyezte. Összefoglalóan: ECKHART F.: *Magyar állam- és jogtörténet*. Szerk. MEZEY B., Budapest 2000, 254–255., a törvénycikk keletkezési körülményeinek részletes tárgyalása: ZSILINSZKY M.: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiótól kezdve*, III–IV, Budapest 1893–1897.

38 MARCZALI: *Országgyűlés*, II, 199., 256–261., 296–300.

39 Az ortodox püspökök meghívásának ügyében is kiterjedt előkészítő munkát végzett a kancellária. Pálffy kancellár előterjesztései MOL A 39 7433/1790, 8351/1790. Az ortodox szerbekről összefoglalóan: SZALAY L.: *A magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz*, Pest 1861.

40 1792. évi X. törvénycikk az Illír Kancellária eltörléséről és a »görög nem egyesült« püspökök országgyűlési ülés- és szavazati jogáról.

a katolikus szentszékek illetékessége a protestáns házassági ügyekben, a vegyes házasságokban pedig, abban az esetben, ha az apa protestáns, nem minden gyermeket nevelnének katolikusnak, csak a lányokat. A bizottsági tervezet pedig eredetileg még ennél is továbbment: a gyermekeknek nemük szerint kellett volna követniük a szülők vallását. Ezen változtatott az uralkodó leirata. A klérus végül azt is elutasította, hogy a protestáns felekezeteiket bevett vallásnak minősítsék, mert ezzel úgymond az uralkodó főkegyúri joga is sérülne. Hogy érvényt szerezzenek akaratuknak, a klérus tagjai és az őket támogató katolikus világi rendek november 30-án a kalocsai érsek szállására gyűltek össze, és itt az álláspontjukat kifejtő feliratot szerkesztettek az uralkodónak. Ezt végül 84 résztvevő írta alá, és egy küldöttség vitte az uralkodónak. Az országgyűlés többségének tudta nélkül szerkesztett felirat óriási felzúdulást okozott a protestáns rendek és a vallás ügyében velük szövetséges katolikusok részéről. Az elégedetlenkedők röpiratokat és a feliratot aláíró, illetve alá nem író rendek neveit közlő listát jelentettek meg. A listán Bacsinszky püspök a feliratot alá nem író rendek között szerepel,⁴¹ de ez nyilván tévedés, legalábbis a katolikus rendek által kiadott pontosított lista felsorolása ezt mutatja. Eszerint minden latin és görög rítusú püspök, köztük Bacsinszky András is aláírta a feliratot, Darabant Ignác nagyvárad-i görögkatolikus püspököt pedig az uralkodót felkereső küldöttség tagjai közé is bevásztatták.⁴²

Bacsinszky Andrást nyilvánvalóan azért sorolták kezdetben a feliratot alá nem író rendek közé, mert a Szirmay Antal tollából származó, az országgyűlés többségi álláspontját ismertető tiltakozó irat tanúsága szerint a munkácsi püspök a protestánsokra nézve kedvezően szólalt fel a november 30-i gyűlésen: „a’ mióta meg boldogult Második József Tsászár a’ Keresztényi Türedelemről ki adta vala maga Rendelését; az én másokénál szorosabb Valástartásomra sokkal több Evangelicusok, – magok tudják mi okból? – állottak által, mint a’ mennyi ő hozzájok az enyimek közzül által mentenek; kik közzül tsak egy-is hogy lett volna, alig emlékszem rá: azért, valamint nem kívánom, hogy az által menetel büntetés alatt tiltasson meg; úgy az ő Felsége mostani Kegyelmes végzésében – melly a’ Catholicus hittel éppen nem ellenkezik – meg nyugszom, s’ azzal nem ellenkezem.”⁴³ Azonban, mint látni

41 *Catalogus Catholicorum voto et Sessione gaudentium, qui Repraesentationem Conventus apud Excellentissimum Archi-Episcopum Colocensem 30. Novembris 1790. habiti subscripserunt. Catalogus Catholicorum voto et Sessione in Comitibus gaudentium, qui praeviam Repraesentationem non subscripserunt.* H. n. é. n.

42 *Examen Catholici D. Catholicorum in Comitibus Regni Sessione et Voto gaudentium Typis in publicum Nuper prolati, ut appareat, quinam ex illis Repraesentationem in Benigni Rescripti Regii pro Augustanae, et Helveticae Confessionum Exertitii libertate editi, merito, Sacratissimae Suae Majestati exhibitam, in Conventu apud Excellentissimum Dominum Colocensem Archi-Episcopum die 30 9bris 1790. habito, subscripserint, aut non cubscripserint.* H. n., é. n.

43 [SZIRMAY A.], *Harminczkét okok, melyeket azon világi catholicusok, kik az 1790-ben 30-dik*

fogjuk, sem Bacsinszky, sem pedig a protestánsokkal kapcsolatban ugyanitt szintén türelmesebb véleményt megfogalmazó Splényi Ferenc váci püspök nem került végül szembe a klérus hivatalos álláspontjával.⁴⁴

A vita ezután újból az országgyűlésen folytatódott. Batthyány prímás a december 9-i ülésen úgy nyilatkozott, hogy becikkelyezhető a protestánsok szabad vallásgyakorlata, amennyiben az nem ellentétes a katolikus vallással. Így továbbra is tiltott lenne az áttérés a katolikus hitről valamely protestáns felekezetre, ugyanígy tilos lenne továbbá a protestáns egyházi ítélszékek felállítása, és ott a házassági pereknek a saját rendelkezéseik szerinti intézése, valamint azokban a vegyes házasságokban, ahol az apa protestáns, az anya pedig katolikus, a fiúgyermeknek protestáns nevelése. Tehát a prímás végeredményben kitartott a november 30-i feliratban foglaltak mellett. Ezen a véleményen volt Kollonich László kalocsai érsek és Eszterházy Károly egri püspök is. A kalocsai érsek, szintén a felirattal összhangban nehezményezte továbbá a katolikus vallásnak »recepta religio«-ként történő említését, mivel így a katolicizmus államvallás státusza kérdőjeleződne meg. Splényi Ferenc váci püspök pedig az előbbieken túl a protestánsok intézményei közül a konzisztóriumok felállítását, mivel ezekkel korábban sem rendelkeztek. Ezenkívül azonban kinyilvánította, hogy az egyházi rend hajlandó elfogadni a protestánsok szabad vallásgyakorlatát, templom- és iskolaépítését, lelkészállítását, lemond a párbér és a stóla megfizettetéséről. Majd kérte a protestánsokat, hogy ezekkel a feltételekkel fogadják el az egyezséget, így megteremtve a békét. A világi katolikus rendek részéről hasonlóan nyilatkozott Zichy Károly országbíró is, de az elhangzottakat kiegészítette még néhány kompromisszumos javaslattal: csak az kerüljön be a törvénybe, hogy a vallásváltókat nem sújtják börtönnel, a házassági perek ne a protestáns konzisztóriumokhoz, hanem világi bíróságokhoz kerüljenek, maradjon meg viszont, hogy a katolikus apa mindkét nemű gyermeke követi a katolikus vallást. A protestánsok pedig tekintsenek el attól, hogy a katolikus vallást *recepta religiónak* nevezik. Ürményi József személynök is megfogalmazta javaslatait: ne mondják ki büntetendőnek az aposztáziát, de akadályozzák meg a „hittel-való vakmerő játszadozást”. Egyebekben támogatta az országbíró javaslatait. Több protestáns és katolikus is hozzászólt a vitához, végül abban állapodtak meg, hogy a cikkelyt az előző napon felolvasott formában terjesztik az uralkodó elé.⁴⁵ Így decemberben végleg

novemberben kalocsai érseknél tartott gyűlekezet végzésére reá nem állottak, kinek-kinek ítéleti alá terjesztettek. 1790-dik esztendőnek XII. havában. H. n. 1790, 23.

44 Nyilván Szirmay irata és a klérus felterjesztését alá nem írók listájának első közlése tévesztette meg Benda Kálmánt, mert szerinte sem Bacsinszky András, sem pedig Splényi Ferenc nem írta alá a felterjesztést. Splényi Ferenc neve azonban az első listán sem szerepel, csak Splényi Gáboré és Jánosé. Vö. *A magyar jakobinusok iratai, I. a magyar jakobinus mozgalom iratai*, szerk. BENDA K., Budapest 1957, 272. 1. jegyzet.

45 Naponként való, 303–306.

sikerült meghaladni azt a korábbi merev álláspontot, hogy a protestáns kérdést a II. József uralkodása előtti keretek közé szorítsák.

Számunkra azért fontos a diétának ez az ülésnapja, mert ekkor jegyezte fel a hivatalos napló Bacsinszky püspök felszólalását: „*Ezen alkalmatossággal közbeszóltott Batsinszky András Ó Katholikus Munkácsi Püspök Úr-is, hogy tudniillik, mind azokban, a' mik a' Katholika Hitnek Ágazatit sértének, meg-nem egyezhetne, a' mit azonban a' Fejedelem a' külömböző [sic!] értelmek eránt végezend, azok ellen törekedni nem fog.*”⁴⁶

A munkácsi püspök rövid (vagy inkább röviden feljegyzett) hozzászólásával tehát tulajdonképpen a konzervatív katolikus állásponthoz csatlakozott, idomulva a klérus feliratához és a többi, szót kért püspök véleményéhez, mindazonáltal nem mondva ellent november 30-i, megengedőbb értelmű felszólalásának sem. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy a hivatalos napló tanúsága szerint itt, a protestáns vallásügyet tárgyaló vitában kért szót, nem pedig az ortodox felekezetűekkel kapcsolatban, holott ez számára nyilván fontosabb kérdés lehetett, már csak a bécsi értekezlet kapcsán is említett ortodox térnyerés miatt is. Bacsinszky azonban nyilván a klérushoz tartozását akarta kifejezni hozzászólásával: az országgyűlésben újonnan megjelent görögkatolikus püspökök nemcsak jogait, hanem álláspontjukat tekintve is egységben állnak a római katolikus főpásztorokkal.

Mivel azonban a kérdéskör utolsó, februári tárgyalásakor sem sikerült az ellentéteket teljesen feloldani, a törvénytervezetbe – a linzi békekötéshez hasonlóan – bekerült „a papságnak és katolikus világi urak valamely részének ellenmondása nem állván ellen, sőt örökre semmi erővel nem bírván” kitétel. Vagyis az egyenjogúsítást szorgalmazó többségi akaratot nem tudta elbuktatni a klérus és a hozzájuk csatlakozott világiak ellenállása. A horvát rendeknek viszont sikerült elérniük, hogy sem a protestánsok, sem pedig az ortodox felekezetűek egyenjogúsága nem terjedt ki Horvátország, Szlavónia és Dalmácia területére.⁴⁷

Bacsinszky és a nemzeti mozgalom

Az országgyűlés másik, közzismerten nagy horderejű kérdése a magyar nyelv ügye volt. Már a diéta megnyitása után, a június 11-i ülésen felmerült, hogy magyar nyelven nyomtassák ki az országgyűlés hivatalos naplóját, de elsősorban a horvátországi követek tiltakozása miatt végül abban állapodtak meg, hogy a magyarul nem tudó országgyűlési résztvevőkre tekintettel a szöveg latin fordítása is készüljön el. A magyar nyelv hivatalossá tétele mellett az országgyűlés hangadói, a már említett Ócsai Balogh Péter,

⁴⁶ Uo., 306–307.

⁴⁷ 1791. évi XXVI. és XVII. tc.

Nógrád, Vay István és József, Szabolcs és Borsod, Almásy Ignác, Heves, Darvas Ferenc, Pest, Domokos Lajos, Bihar, valamint Fekete János, Arad vármegye követei is felszólaltak, de Ürményi személynök is az ügy mellé állt.⁴⁸ E kérdésben azonban lényegesen kevesebb eredményt sikerült elérni, mint a vallás dolgában. A horvát rendek mellett itt az uralkodó környezetének ellenállása is közrejátszott. Végül a magyar hivatali nyelv bevezetését nem sikerült becikkelyezni, csak azt, hogy a közép- és felsőfokú oktatásban rendkívüli tárgyként bevezetésre kerüljön a magyar nyelv, e célra felfogadott magyar tanárok segítségével.⁴⁹

Így a következő, 1792-es országgyűlésen is előkerült a magyar nyelv ügye. A II. Lipót halála és I. Ferenc megkoronázása miatt Budán összehívott diétán szintén jelen volt Bacsinszky András és a másik két görögkatolikus püspök is.⁵⁰ A magyar nyelv kérdését az alsótábla a 10. ülésen, június 18-án tárgyalta, közvetlenül azután, hogy az ortodox püspökök országgyűlési részvételi jogát az Illír Kancellária megszűnéséhez kötötte.

A magyar nyelv ügyében néhányan azt kívánták, hogy azokat a vármegyéket, „a’ kiktől ki-telik”, törvényben kötelezzék a magyar ügyintézési nyelv bevezetésére, a többinek pedig adjanak bizonyos határidőt, amíg ezt szintén bevezetik. Valamint hogy a helytartótanács ne tegye kötelezővé a megyei jegyzőkönyvek latin nyelvű fordításának felküldését. Mások azonban attól tartottak, hogy így sokakat kizárnak a tisztségek viseléséből, sok hazafi inkább elidegenedne a magyar nyelvtől a kényszer hatására, ezért inkább olyan eszközöket javasoltak, amelyek a magyar nyelv szeretetét azokban is megteremtik, akik ezt a nyelvet még eddig nem tanulták. A megyei jegyzőkönyvek nyelvül pedig maradjon meg a latin, mert így ellenőrizhető a törvények betartása, és az udvar is ezt a nyelvet ismeri. Ezt hosszabb tanácskozás követte, végül az alsótábla abban egyezett meg, hogy a magyar nyelvet minden egyetemre és akadémiára járó diák tanulja meg, a kapcsolt részekben pedig a horvát követek kívánságára rendkívüli tárgy legyen. A helytartótanács a magyar nyelven írt feliratokra magyarul válaszoljon. A főrendek elfogadták az alsótábla döntését azzal a módosítással, hogy a helytartótanács magyar nyelvű levelezését későbbre kell halasztani, mert erre még nincs elég alkalmas hivatalnok. Az alsótábla azonban továbbra is ragaszkodott a helytartótanács magyar levelezéséhez, mert szerinte a tisztviselők többsége képes erre. A főrendek gyakorlati nehézségekre hi-

48 MARCZALI: *Országgyűlés*, I, 362–365.

49 1791. évi XVI. tc.

50 Naponként-való jegyzései az 1792. esztendőben felséges Ferentz magyar és cseh országi király által, szabad királyi várossába Budára Pünkösöd havának 20dik napjára rendelt, ’s ugyan ott azon esztendőben Szent-Iván havának 26dik napján bé-fejezett magyar ország gyűlésének; mellyek eredet-képen magyar nyelven íratattak, és az ország gyűlésének fő vigyázása alatt, hitelesen deák nyelvre fordíttattak. Buda, 1792 (a továbbiakban Naponként való, 1792). VIII.

vatkozva ismét elvetették a helytartótanács magyar levelezését, de úgy határoztak, hogy ha az alsótábla ehhez továbbra is ragaszkodik, akkor nem ellenzik, hogy az uralkodó elé terjesszék a kérdést. Az alsótábla erre írásba foglalta érveit és felküldte azt a felsőtáblához, amely végül elfogadta az érvelést.⁵¹ Végül a szentesített törvénycikk is Magyarországon rendes, a kapcsolt részekben pedig rendkívüli tárgyként határozta meg a magyar nyelvet. A helytartótanács magyar ügyintézésének dolgában azonban csak ennyit mondott ki: „Ő szent felsége kegyelmesen el fogja rendelni, hogy a helytartó-tanács szervezése dolgában munkálkodó bizottság fontolja meg, és a legközelebbi országgyűlés elé terjesszen véleményes jelentést az iránt.”⁵² A bizottsági munkálatok eredményeinek sorsa pedig közismert.

Az 1790–91-es, valamint az 1792-es országgyűlésnek a nemzeti ébredéshez kötődő vitái Bacsinszky püspök működésében is éreztették hatásukat. A már említett körlevelekből Udvari István kimutatta, hogy Bacsinszky rendeleteiben 1795 után kifejezetten nemzetébresztő szellemiségű, az anyanyelvi műveltség és az iskoláztatás színvonalát emelni szándékozó törekvések jelentek meg. A munkácsi főpásztor a ruszin nép felemelésében és egységesítésében elsősorban egyházmegyéje papságát kívánta mozgósítani. A ruszin nép felemelkedését szolgáló elképzeléseinek egyik fontos eleme, hogy növekedjék a ruszin iparosok száma. Az előkelőbb iparos szakmákban ugyanis egyáltalán nem lehet ruszint találni, még a templomi felszereléseket is idegen kereskedőktől kell megvásárolni. A püspök előírta, hogy a parókusok tétre koncentrálják a hívek tanítását, mert akkor a többségében földműves, pásztor nép gyermekei is otthon vannak. Azokat a tehetséges ifjakat, akik nem érznek elhivatottságot a papi pályára, iparosnak kell kitanítani. Egyébként sem lehet minden ifjúból pap. A vegyes etnikumú területeken sajnálatosnak tartja azt a jelenséget, hogy a ruszinok papjaik közömbössége miatt igen gyakran vallást vagy rítust váltanak, majd elhagyják nyelvüket is. A papságról kifejezetten szigorú hangnemben írt: egy részük tudatlan, műveletlen, feslett életű, pénzéhes, részeges, fegyelmezetlen, lelkiismeretlen, hivatalát elhanyagolja. Észrevéve a papság és a nép közti egyre nagyobb eltávolodást, a püspök figyelmeztette papjait, hogy az unió kedvező hatásaiból adódó presztízsnövekedés kötelezettségekkel is jár. Bacsinszky a papság és a nép felemelkedésének, identitástudata megőrzésének fő zálogát az anyanyelv megőrzésében látta: „a körlevelekből egy szabályszerű program olvasható ki. A program kulcsszavai: papság, nyelv, nép, egyház, gyermekek, ifjúság. A körlevelekből kitűnik, hogy Bacsinszky az egyházon belül érvényre akarta juttatni a felvilágosodás ésszerűsítő tendenciáit, s ezt összekapcsolta az anyanyelvűség elvével. Így a püspök a

51 Uo., 122–129. Ez a vita is jól érzékelteti az alsótábla növekvő dominanciáját a döntéshozatalban. Vö. SZIJÁRTÓ: *Diéta*, 320–331.

52 1792. évi VII. tc.

ruszin felvilágosodás talán leghatásosabb képviselőjének tekinthető” – fogalmaz Udvari.⁵³

De Bacsinszky idejében nemcsak a ruszin, hanem a magyar nyelv terjedéséről is van adatunk. Számos tiszántúli görögkatolikus közösségben magyar nyelven olvasták a szentírási szakaszokat, és mondták a prédikációt. Bacsinszky püspöksége idején keletkeztek az első magyar nyelvű liturgiafordítások is. A püspök magyarul is jól tudott, erről tanúskodik magyar nyelvű levelezése. Az egyik magyarul írt leveléből tudjuk meg azt is, milyen sok idejét elvette az 1790-es évek országgyűlésein való tevékeny részvétele: „a Nemes Magyar Hazánk s Országunk hosszabb időig tartott gyűlései is annyira meggátoltak, hogy szükségképpen a Publicum nagyobb dolgait bővebben megfontolván ígéretemnek eleget nem tehettem, s azért is bételjesítést tsendesbb időkre, de mindazonáltal mindenkor emlékezettemmel halasztani kényszerítettem.”

Mint ismeretes, Bacsinszky püspök többi, nagy formátumú katolikus főpaptársához hasonlóan egyházmegyéje központjának kiépítésében is komoly szerepet játszott. Ő szerezte meg az ungvári volt jezsuita templomot a székesegyház, a volt Drugeth-várat pedig a papnevelde számára. A püspökség anyagi alapjának megszilárdítása érdekében kieszközölte az uralkodónőnél a tapolcai apátság birtokainak átvételét, hatvan papnövendék és öt teológiai professzor számára pedig ösztöndíjat, illetve fizetést biztosított. De a könyvtár fejlesztésében és a levéltár alapításában is fontos szerepet játszott. Felkarolta a környezetében élő művelt értelmiségieket is. Közülük a felvilágosodás jeles képviselője, a hajdúdorogi születésű Görög Demeter és a budai egyetemi nyomda cenzora, a későbbi eperjesi püspök, Tarkovics Gergely emelkedik ki. Utóbbit Bacsinszky nevezte ki hajdúdorogi parókussá, valamint Szabolcs vármegye és a Hajdúkerület esperesévé.⁵⁴

Összegzés

Bacsinszky András püspököt a történeti irodalom a kánonilag felállított Munkácsi Egyházmegye első nagy jelentőségű kormányzó főpásztoraként tartja számon. Míg elődje, Bradács János az eparchia egyházjogi státuszának végleges rendezésében vállalt kulcsfontosságú szerepet, Bacsinszky az egyházmegye szervezésében, a lekipásztorkodás hatékonyabbá tételében, valamint a papság és a hívek műveltségi szintjének emelésében végzett korszakalkotó jelentőségű munkát. E tevékenysége háttérében a terézianus és jozefinista egyházpolitika célkitűzései mellett a Lodovico Antonio Murato-

53 UDVARI I.: „Bacsinszky”, 206–207.

54 UDVARI I.: „Bacsinszky András munkácsi és Tarkovics Gergely eperjesi megyéspüspök kapcsolata Szabolcs vármegyével és a Hajdúsággal”, in: *Szabolcs-szátmár-beregi levéltári évkönyv* 12 (1997), 137–161.

ri nevével fémjelzett reformkatolicizmus eszméi játszottak kulcsfontosságú szerepet, valamint azok a törekvések, amelyekkel a püspök az 1790–91-es és a következő év országgyűlési munkája során ismerkedett meg. Ennek kapcsán fontos megjegyeznünk, hogy Bacsinszky aktív részvétele a rendi politikában egyben a munkácsi püspök társadalmi státuszának végleges megszilárdulását is jelentette: mind a katolikus klérus, mind pedig a világi rendek előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a görögkatolikus püspökök latin rítusú társaikkal egyenrangú tagjai a magyarországi katolikus főpapságnak. Ez a társadalmi felemelkedés akkor is jelentős horderejű, ha olyan korszakban történt, amikor a protestáns és ortodox felekezetek végleges törvényesítésével párhuzamosan meggyengült a klérus korábbi, privilegizált pozíciója a rendi politika legfelsőbb fórumán.